

Araştırmalar

-İnsan Bilimleri Araştırmaları-

Yıl: 2, sayı: 3, 2002/1

Önceki Sayıdan Devam

OSMANLI TOPLUMUNUN DİNÎ YAPISINA BİR BAKIŞ DENEMESİ: AHİLİK-BEKTÂŞİLİK İLİŞKİSİ II

M. Saffet SARIKAYA*

İnanç Unsurları Arasındaki Benzerlikler

Önceki makalemizde, Ahilerin ve Bektâşîlerin âdaplar açısından tasavvuf geleneğinde görülen dört kapı kırk makam anlayışında paralel kabullere sahip olduklarını söylemiştik. Esasen şeriat kapısının makamları arasında inanç unsurlarının da yer aldığı görülmektedir. Fütüvvetnâmelerde "iman, namaz, zekat, oruç, hac, şeriat evine girmek", Mâkâlât'da "İman, ibadet, sünnet ve cemaat ehliinden olmak" şeklinde sıralanan bu unsurları detaylı olarak incelemeye çalışacağız.

Şeriat kapısının ilk makamı iman etmektir.¹ İman, "İkrar dilde, inanmak gönülde",² diye tarif edilir. "Müslümanlık nedir?" sorusuna verilen cevapta ise imanın tarifıyla beraber inanılacak unsurlara da yer verilmiştir: "Müslümanlık Allah Teâlâ'yı bilmek, kitaplarına, nebilerine, meleklerine ve ahiret gününe inanmaktır. Dil ile onu saymak ve kalp ile tasdik edip inanmaktır."³

Kur'an'da "feta" ile vasıflanan kişilere bu sıfatın nispetinde, en önemli hasletlerinin Allah'ı birlemeleri, yani tevhid inancını benimsemek olduğu vurgulanmıştır. Ahiler, Allah'ı daima dinî literatürde kendisine atfedilen isim ve sıfatlarla birlikte anarlar. Çeşitli mahfil dualarında, ahlakî hükümlerin isnadında ve gündelik hayatlarında devamlı Kur'an'ı esas alırlar;

* Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Fütüvvetnâme, Millet Ktb, Şer'iyye 900, v. 2b; Fütüvvetnâme, Milli Ktb., A 4225, 28.

² Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık, Hacı Bektaş Ktb. 101, v. 35a.

³ Fütüvvetnâme, Milli Ktb., FB 396, v. 4b. Aynı esaslar manzum olarak da sıralanır, bk., Şeyh Eşref b. Ahmed, Fütüvvetnâme, nşr. O. Bilgin, İstanbul 1992, 43-44.

ahlâklarını Kur'an ahlakı ile tezyin ederler. Kendi aralarında ve toplum içinde yapılan hata ve günahların cezaları teşkilat dahilinde verildiği gibi bunları yapanların ahirette de azaba uğrayacağına inanılır. Ahiret hayatıyla ilgili cennet, ceennem, mizan, hesap, sırat gibi unsurlar bazı kıssalarda yer alır.⁴

Fütüvvetnâmelerde şeriat kapısının diğer merhalelerini ifade eden amel ve ibadetle ilgili unsurlar da yer almıştır. İslâm'ın beş şartı Burgâzî'de Hz. Peygamber'in hadisine istinaden şöyle açıklanır: "İslâm'ın bünyadı beş nesne üzerine kılındı. Birincisi şehadet vermektir Tanrı'nın birliğine ve Rasûlün haklığına. İkinci beş vakit namaz kılmaktır. Üçüncü zekat vermektir. Dördüncü Ramazan ayın oruç tutmaktır. Beşinci hacca varmaktır."⁵

Ahilerde gördüğümüz bu inanç ve ibadet motifleri, Alevî-Bektâşî literatüründe hemen aynıdır. Hz. Ali; "Dindeki en başta gelen iş O'nu (Allah'ı) tanımaktır. On'u tanımanın kemâli, O'nu tasdik etmektir. O'nu tasdik etmenin kemâli, O'nun Birliğine inanmaktır" buyurur.⁶ *Buyruk*'da "hakikat oldur ki, dil ile ikrar kalp ile tasdik edip inanıp iman getirmek"⁷ şeklinde adeta imanın tarifi yapılır. Yine, şeriat nedir, sorusuna; "şeriat Muhammed Mustafa (sallahu aleyhi ve sellem) hazretlerindedir. Yani hakkı batıldan seçer ve şeriat ulu kapıdır". Şeriat kaçtır, sorusuna; "Beştir. Beş nesne ile bağlanır, beş nesne ile açılır. Evvel; bağlanır ahmaklık ile itaat ve namaz ile açılır. İkinci; nefis ile bağlanır açılır ibadet ile. Üçüncü; bağlanır asilik ve acele ile, açılır niyaz etmekle. Dördüncü; bağlanır küfür ile açılır iman ile. Beşinci; bağlanır, şirk ile açılır hayır ve ihsan ile." diye cevap verilir.⁸

Alevî-Bektaşîlerin Allah inancı, sûfî bir anlayışla sevgi, rahmet ve şefkat üzerine şekillenir, bazı nefeslerde vahdet-i vücûd felsefesini ifade eden mısralara uzanır. *Buyruk*'ta *Besmelenin* izahı yapılırken Hz. Ali'nin ağzından Hak Teâlâ'nın sırrının dört Kitap'ta gizli olduğu, dört Kitap'ta gizli

⁴ Mesela bk., A. Gölpınarlı, "Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi", *İÜİFM*, c. XV, Nu, 1-4, 1953-1954, 123-124; A. Gölpınarlı "Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", *İÜİFM*, c. XVII, Nu, 1-4, 1955-1956, 111-112; *Fütüvvetnâme*, Milli Ktb, A. 5594/4 v. 48b-49b. Bu inançların daha geniş bir izahı ve Ahilerdeki kaynakları için bk., M. S. Sarıkaya, *XIII-XVI. Asır Anadolu'sunda Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Erzurum, 1993 (basılmamış Dr. tezi).

⁵ Hadis için bk. Buhâri, *es-Sahîh*, Kitâbu'l-İman, 1. "Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi", 115; Beyazıt, 5481 v. 18a'da "gücü yeterse hacca varmaktır" şeklindedir.

⁶ Hz. Ali, *Nehcu'l-Belâğa*, haz. A. Gölpınarlı, İstanbul 1990, 24. Ayrıca bk., Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, Ankara 1990, 229.

⁷ *Buyruk*, nşr. S. Aytekin, Ankara 1957, 9.

⁸ *Buyruk*, 74.

esrarın Fatiha'da gizli olduğu ve Fatiha'daki sırrın Bismillahirrahmanirrahîm içinde olduğu ifade edildikten sonra Hak Teâlâ'nın birisi gizli birisi aşikar iki adı olduğu; aşikâre adının er-Rahmânirrahîm, gizli adının ise Hû olduğu belirtilir.⁹ Hacı Bektaş Velî de mirac'da Allah ile Hz. Peygamber arasında geçen bir konuşmadan şunları nakleder: "...Şimdi benim ululuğum yüceliğim hakkı için eğer bunlar (Bismillahirrahmanirrahîm) derlerse her işte ben onlara kendilerinden daha yakın olurum. Allahlığımla dünyadaki ayıplarını örterim. er-Rahman'lığımla ahiretteki kullarımla onları rezil etmem. er-Rahim'liğimle işledikleri günahları değiştiririm."¹⁰ Allah'ı rahmet sıfatıyla sevgi, şefkat ve merhamet duyguları içinde idrak eden Alevî-Bektâşîler, halk vaizlerinin insanları cehennem ateşiyle korkutmalarından duydukları rahatsızlıklarını açıkça ifade etmekten çekinmezler:

*İki bölmüş cihan halkın, birini cennete salmış,
Eliyle kürsüden birini tamuya sarkıtır vaiz
Çıkar ağızından ateşler, yakar şeytan-ı mel'unu
Sanırsın yedi tamunun azabı kendisidir vaiz.¹¹*

Bu eleştirilerin yanında kendileri de nefeslerinde Allah ile hemhâl olarak bazen şathiyâta varan ifadelerle onun rahmetine sığındıklarını belirtirler.

*Yüz bin tamun olsa korkmam birinden
Rahman ismi nâzil değil mi, senden
Gaffaruz'-zünûbum demedin mi sen
Afv et günahımı yalancı mısın sen¹²*

Bu ve benzeri şiirlerde ahiret ahvali ile ilgili sırat, hesap, mizan, cennet, cehennem gibi unsurları bildiklerini ve kabul ettiklerini gösteren Alevî-Bektâşî şairleri bununla birlikte ahiret hayatını korku unsurlarıyla hatırlamak yerine Allah'ın sevgi ve merhamet sıfatlarıyla hatırlayıp O'na olan inanç ve güvenlerine paralel bir gönül rahatlığı içindedirler. Bunun mükemmel bir örneği Yunus Emre'nin;

*Cennet cennet dedükleri
Bir ev ile bir kaç hûrî
İsteyene virgil anı
Bana seni gerek seni¹³*

mısralarında ifadesini bulmaktadır. Bu anlayış aynı zamanda Allah'ı "fena

⁹ *Buyruk*, 110-112.

¹⁰ Hacı Bektaş Velî, *Besmele Tefsiri*, haz. R. Şardağ, Ankara 1969, 7.

¹¹ Nejat Birdoğan, *Anadolunun Gizli Kültürü Alevîlik*, 3. Baskı, İstanbul 1995, 313.

¹² Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, 281

¹³ *Yunus Emre Divanı*, Haz. M. Tatçı, 2. baskı, Ankara 1998, 333.

fillah” makamında bilme gayesinin açık bir ifadesidir. Nitekim bu sûfiyâne tavır hemen pek çok Alevî-Bektâşî şiirinde belirgin olarak kendini gösterir.

*Tecelli şevki didârın beni mest eyledi hayran
“Ene’l-Hak” sırrını candan anınçün kılmazam pinhan¹⁴*

Şah İsmail’e nispet edilen bir şiirde ise;

*Girdim âdem cismine kimse ne bilmez sırrımı
Men o Beytullah içinde tâ ezelden var idim*

...
*Men Hatâyî’yem Hakk’ı hak tanımışem bî-gümân
Ânın için ol yaratdı men ana derkâr idim.¹⁵*

denilerek vahdet-i vücûd felsefesiyle Allah’ı bilmenin örnekleri verilmiştir. Bu anlayış Alevî-Bektâşî geleneğinde çoğu kere Allah-Muhammed-Ali birlikteliğinin dile getirilmesiyle sonuçlanmış; nefeslerin arka planındaki zihniyet biçimini irdeleyemeyen bazı araştırmacılar Alevî-Bektâşîlere hulûl, ittihad gibi inançları nispet etmekte bir beis görmemişlerdir.¹⁶ Ancak Alevî-Bektâşî geleneğini bütün olarak incelediğimizde, onların Allah, Muhammed, Ali’nin arasını ve onlara nispet ettikleri vasıfları kesin çizgilerle ayırt ettiklerini kolayca tespit edebiliriz.¹⁷

Alevî-Bektâşî geleneği dini ibadetler konusunda da Ahilerden pek farklı değildir. Zekat konusunda “dede hakkı”, “baba hakkı”, “çerağ hakkı” vb. adlar altında mensubu buldukları ocak dedesine her yıl belli bir miktar vergi verirler. Bu vergiler gerek ocak geleneğindeki bazı yanlış davranışlar, gerekse adi suçlara karşılık olarak da “tarikleme”, “alaca değnek altından geçme” gibi bazı adlarla cezâî müeyyide olarak da uygulanır.¹⁸ Bu gibi kimselerin ahiretteki cezalarının da Allah tarafından ayrıca verileceğine inanılır. Benzer uygulamaların ilk örneklerini Ahi geleneğinde zaviye ve ticarî âdaba mugayir davranış biçimlerinde müntesiplere uygulanırken bulmaktayız.¹⁹

Özellikle önceki asırlarda söylenen nefeslerde namaz, oruç gibi ibadetlere açıkça vurgu yapılamakta, medrese çevrelerinden kendilerine yönelik tenkitler ısrarla reddedilmektedir. Kaygusuz Abdal’ın "*Daha namaz*

¹⁴ Birdoğan, *Anadolunun Gizli Kültürü Alevîlik*, 299.

¹⁵ İbrahim Arslanoğlu, *Şah İsmâil Hatâyî ve Anadolu Hatâyîleri*, İstanbul 1992, 85

¹⁶ Bk., A.Yaşar Ocak, *Kalenderiler*, Ankara 150-153.

¹⁷ Bir örnek olarak Seyyid Hüseyin b. Gaybî’nin *Şerhu Hutbetü’l-Beyân* (Süleymaniye Ktb. Laleli 1496) adlı eserine bakmak bu konuda yeterlidir.

¹⁸ *Buyruk*, 124-127; Bedri Noyan, *Bektaşîlik Alevîlik Nedir*, 3. baskı, İstanbul 1995, 235-238.

¹⁹ C. Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gülşehir*, 3.baskı, İstanbul, 1948, 75-76; M. S. Kütükoğlu, “Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi”, *Ahilik ve Esnaf - Tebliğler ve Tartışmalar-*, İstanbul, 1986, 55-85.

sorar mısın" ile Sâkine Bacı'nın "*Terk eyleme kıl namazı*" redifli şiiri, Hatâyî'nin "*Namaz İlahisi*",²⁰ temel ibadetlerin Kitâbî din anlayışına uygun olarak benimsendiğini ve uygulandığını göstermektedir. Bununla birlikte XVI. asırdan itibaren Safevî Şîliğinin tesiriyle abdest alma ve namaz kılma biçimi İmamiyye Şîliğine benzer şekilde uygulanmaya başlamıştır ki günümüz Bektaşî Dede Baba geleneğinde aynı uygulama hala devam etmektedir.²¹ Alevî-Bektâşî çevreleri melâmet anlayışına uygun olarak ibadette gösteriş ve riyadan uzak durmayı, gizliliği esas alırlar. Ancak bu anlayış, günümüz Alevî yazarları ve dedeleri arasında ibadetleri Anadolu'daki Kitâbî dine uygun şekilde benimseyenlerden ibadetleri kökten inkar edenlere kadar farklı anlayışların ve uygulama biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüzle ilgili değerlendirmeleri başka bir çalışmaya bırakarak, XV. asır şairlerinden Kaygusuz Abdal'ın yaşadığı çevredeki inanç ve ibadet unsurlarının güzel ve didaktik bir üslupla dile getirdiği nefesi olduğu gibi iktibas edip bu bahsi kapatıyoruz.²²

<i>İslamın şartını sual edersen</i>	<i>Savm ile salat, zekat ile hac</i>
<i>İcmalinde şartı beştir efendi</i>	<i>Malın var ise Hak yoluna saç</i>
<i>Muradın ger inan öğrenmek ise</i>	<i>Biri şehadettir, lisanını aç</i>
<i>Anın da adedi şeyşdir efendi</i>	<i>Bu sana acaib iştir efendi</i>

<i>Peygamberleri sev, onlara inan</i>	<i>Din Muhammed dini, cümleden asıl</i>
<i>İnanmayanlardır ol nare yanan</i>	<i>Gayri dinleri bilmeyen nasıl</i>
<i>Melek, kitab, olmaz mı ahsen</i>	<i>Ziyade değildir, üç farzdır gusül</i>
<i>Var ise imanın hoştur efendi</i>	<i>Mazmaza istinşak beden yaştır efendi</i>

<i>Biz dört biliriz abdestin farzın</i>	<i>On iki şartı var bil ki salatın</i>
<i>Ger öğrenmeğe var ise kastın</i>	<i>Kılıp anı menzile iletin</i>
<i>Dirseklerin mail yumalı destin</i>	<i>Ayne'l-yakin var ise bir illetin</i>
<i>Vech ile ricleyn yaştır efendi</i>	<i>Anın da adedi şeyştir efendi</i>

<i>Hadesten, necasetten eyle taharet</i>	<i>Tekbir al ellerin başına götür</i>
<i>Ört avret yerini etme kerahet</i>	<i>Kıyam, kıraat, rükû sücuddur</i>
<i>İstikbal-ı kible vakit ile niyet</i>	<i>Kaade-i ahirede bir miktar otur</i>
<i>Bu altı saydığım dıştır efendi</i>	<i>Kılarsan ne güzel iştir efendi</i>

*Kaygusuz Abdal bildiğin söyle
Noksanı var ise doğrusun söyle
Su bulunmaz ise teyemmüm eyle
İki darp bir niyet üçtür efendi*

²⁰ Şiirler için bk., M. Tevfik Oytam, *Bektaşîliğin İçyüzü*, 7.baskı, İstanbul 1979, 268-269; *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, haz. İ. Özmen, I, Ankara 1998, 222-223, II, 167.

²¹ Bk., Noyan, *Bektaşîlik Alevîlik Nedir*, 274-275.

²² Oytam, *Bektaşîliğin İçyüzü*, 267; *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, I, 241-242.

Bu temel inanç ve ibadet motiflerinin yanında Müslümanlar arasında Sünnî-Şîî farklılaşmasının tezahürleri olarak kabul edilebilecek sahabeler hakkındaki kabuller açısından da her iki zümre arasında benzerlikler bulmak mümkündür.

Fütüvvetnâmelerde, diğer inanç esaslarında olduğu gibi sahabelere de çeşitli merasim ve âdaplara ilgili bahislerde işaret edilmiştir. Seccadeyle ilgili bir yorumda: “*Seccadenin rengi namaz vakitlerine binaen beştir. Evvel rengi huzur-u risâlet, ikinci rengi huzur-u Ebûbekr, üçüncü rengi huzur-u Ömer, dördüncü rengi huzur-u Osman, beşinci rengi huzur-u Ali (ks)dir,*”²³ denilmektedir. Terbiyenin vasıflarından bahsedilirken “*Terbiye yakın ola ahisine nitekim Rasullah (as) yakın oldu Tanrıya. Terbiyenin sıdkı şöyle ola ki, nitekim Ebubekir Rasûl’e oldu. Terbiye ahiden korka, nitekim Ömer korkardı Allah’dan ve Rasûl’ünden. Terbiye utana ahisinden, nitekim Osman utanırdı Allah ve Rasûl’ünden. Terbiye hizmet kıla ahisine, nitekim hizmet kıldı Ali Rasûl hazretlerine*”²⁴ denilir.

Hacı Bektaş Velî de *Makâlât*’ında dört halifeyi bir elin parmaklarına benzetererek “*Ve hem Muhammed (as) baş parmak gibidür; Ebûbekr (ra) şehâdet parmağı gibidür; Ömer (ra) orta parmak gibidür; Osman (ra) yüzük parmağı gibidür; Ali (kv) kiçi parmak gibidür*”²⁵

Burgâzî fütüvvetin, Hz. Peygamber’den Ebûbekir’e ondan Ali’ye intikal ettiğini söyler.²⁶ Fütüvvet “kavli” ve “seyfi” kollara ayrılıp birinci Ebûbekir’e, ikinci Ali’ye dayandırılır.²⁷ XV. asır ve sonrasında yazılan tarikat adab ve merasimi açısından zengin Fütüvvetnâmelerde ise, fütüvvet silsilesi Hz Ali’ye ulaştırılırken, diğer sahabelere dayandırılan silsilelerin de doğru olduğu kabul edilir. “*Gerçi cemi-i ekâbir-i ashaba yetişen silsile makbuldür, bu hadis mucibince ki, Rasul hazretleri buyurmuştur: “Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayete erersiniz” demiştir.*”²⁸ Bu ifade, Ahilerin sahabenin tamamını kabul edip örnek aldığını göstermektedir.

²³ *Fütüvvetnâme*, Milli Ktb., FB 396, v. 2a; Milli Ktb., A 4225 numarada kayıtlı *Fütüvvetnâme*’de de benzer bir yorumla dört halife sırasıyla zikredilir. (Bk. s.56).

²⁴ “Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi”, 127. Aynı izah, “*Ashab Rasûlü nice severse terbiye Ahi’yi öyle seve*”, ziyadesiyle Beyazıt Ktb. 5481’de kayıtlı *Fütüvvetnâme*’de de vardır (v. 20a).

²⁵ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, haz. M. Esad Çoşan, İstanbul tarihsiz, 78.

²⁶ “Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi”, 114.

²⁷ “Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi”, 129; A. Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı” içinde *Nâsırî Fütüvvetnâmesi*, 25, ter., s. 327; *Fütüvvetnâme*, Beyazıt Ktb., 5481, v. 22a.

²⁸ *Seyyid Hüseyin Fütüvvetnâmesi*, 87; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 2. baskı, Beyrut 1979, c.I, 132.

Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali'nin fütüvvet kuşağının Cebrail'in telkini ile Hz. Muhammed tarafından kuşatıldığı.²⁹ ifade edilir ve fütüvvet silsilesi Hz. Ali'ye dayandırılır. Hz. Ali'nin fetalığı sebebiyle iki ayet nazil olduğu bildirilip,³⁰ Hz. Ali'nin faziletine dair hadisler nakledilerek ona ulaşan silsilelerin daha makbul olduğu da belirtilir.³¹ Bu nakiller arasında “*Ali'den başka feta, zülfikârdan başka kılıç yoktur*” sözünün ayrı bir yeri vardır.³² Alevî-Bektaşî edebiyatında bu söz esas alınarak nefesler söylenmiş müstakil “*Zülfikarnâme*”ler yazılmıştır.³³ Dertli'nin şu beyti konuyla ilgili şiirinin bir parçasıdır:

*Oldu Seyfinden anın din-i Muhammed âşikâr
Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ zülfikâr*

Sonraki Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali Şîî motifler içinde anlatılmıştır. Seyyid Hüseyin ve Razavî, Gadîr-i Hûm olayını Hz. Ali'nin fütüvvet önderi olmasına delil olarak etraflıca nakletmişlerdir.³⁴ Gadîr-i Hûm vak'ası özetle şöyledir:

Hz. Peygamber (sav) Hicretin 10. yılında Zilkade'nin 25. günü Veda Haccı dönüşünde Mekke ile Medine arasında Gadîr-i Hum denilen yere gelince, kendisine: “*Ey Peygamber, Rabbin'den sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan risalet görevini yapmamış olursun. Allah seni*

²⁹ Razavî *Fütüvvetnâmesi*, Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491, v. 67b; *Fütüvvetnâme*, Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud 2532/3, v. 63a; *Seyyid Hüseyin Fütüvvetnâmesi*, 79.

³⁰ “Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi”, 115; “İslam ve Türk İllerinde” içinde *A. Kâşânî Fütüvvetnâmesi*, 266; “İslam ve Türk İllerinde” içinde *A. Semnânî Fütüvvetnâmesi*, 298. Bu ayetler, KK, II/274; “*Allah sevgisiyle yiyeceklerini miskine, yetime ve esire verir, onları doyururlar*”; LXXVI/8; “*Onlar mallarını gece gündüz, gizli, aşikar infak edenlerdir*” dir.

³¹ “Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi”, aynı yer.

³² Semnânî bu sözün Huneyn günü Cebrail tarafından söylendiğini ifade ederken Nâsırî ve Burgâzî şu haberi naklederler: Hz. Peygamber, bir gün Ali'ye “bir kimse sana kötülük etse nasıl karşılık verirsin?” der. “O da iyilik ederim” diye cevap verir. Bu sözü üç defa tekrarlayan Rasulullah her seferinde aynı cevabı alınca “Ali'den başka feta, zülfikârdan başka kılıç yoktur” buyurur. “Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi”, 115; “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı” içinde *Nâsırî Fütüvvetnâmesi*, 5-6, ter., s.312. Taberî bu sözün Uhud savaşı sırasında gâipten bir nida olarak duyulduğunu nakleder. Bk., *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut 1987, c. III, 116. Ancak, Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. II, 363'de hadisin uydurma olduğunu söylemektedir.

³³ Örneğin, *Lâ Feta İllâ Ali Lâ Seyfe İllâ Zülfikâr*, İstanbul 1992, bu konuda M. Dişkırın yeni yapılan amatör bir çalışmadır.

³⁴ “Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi”, 80-81; Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 13 b-16 a; Selim Ağa Ktb, Kemenkeş 491, v. 68 b; Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmut 2532, v. 13 a-b.

insanlardan korur”³⁵ ayeti nazil oldu. Bunun üzerine konaklamayı emredip, deve palanından bir minber yaptırdı ve minbere çıkıp belîğ bir hutbe okudu. Sonra: “Ey insanlar, size nefislerinden daha evla kimdir?” diye sordu. Ashab: “Allah ve Rasulü” diye cevap verince, Rasulullah (sav), Ali’nin eline yapıştı ve yukarı kaldırdı ve şöyle buyurdu: “*Ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir. Allah’ım ona dost olana dost ol, düşman olana düşman ol, ona yardım edene yardım et, onu horlayanı horlayıp zelil kıl*”.³⁶

Üç defa böyle dedikten sonra, “*haberiniz olsun ey insanlar, ben ancak bir insanım, Rabbimin elçisinin gelmesi ve benim ona icabet etmem yaklaşıyor. Ben size iki ağır emanet bırakıyorum. Bunlardan birincisi Allah’ın Kitab’ıdır, onda muhakkak hidayet ve nur vardır. Binaenaleyh sizler Allah’ın kitabına tutununuz ve ona sımsıkı sarılınz. Diğeri Ehl-i Beytimdir, ben Ehl-i Beytim hakkında sizlere Allah’ı hatırlatıyorum*”³⁷ buyurdu.

Sonra Rasulüllah (sav) iki eli Ali’nin elindeyken biat ayetini (XLVIII, Fetih/10) okudu. Bu dört hadis-i şerifi buyurdu:

“*Ta’zim Allah içindir; şefkat mahlukat içindir; dünyada müsamaha ile ol; ahirette şefaât ile ol.*”³⁸

Sonra Ashab’dan yana döndü ve şöyle buyurdu: “*Ali ve ben bir nurdanız, Ali benden ve ben de ondanım. (Sen bana) Harun’un Musa’ya olan yakınlığı menzilindedir. Ancak benden sonra nebi gelmeyecek. Benden sonra hak Ali’yle beraberdir. Allah’ım idare ettiği zaman hakkı Ali’yle beraber kıl.*”³⁹

Seyyid Hüseyin, burada hadisi biraz daha menkıbevî bir tarzda şöyle nakleder: “Hz. Peygamber, Ali’yi yanına çağırıp, ridasının içine aldı. bir vücuddan iki baş göründüler. ve şöyle buyurdu: “*Etin etimdir, kanın*

³⁵ KK, V/67. Burada zikredilen ayetin nüzul sebebi şî inancına göredir. Sünnî müelliflere göre ise ayet mekkîdir ve nüzul sebebi farklıdır. Bu konudaki çeşitli görüşler için bk., Sofuoğlu, Cemal, “Gadîr-i Hum Meselesi”, *AÜİFD*, c. XXVI, Ankara, 1983, 461-465.

³⁶ Küleynî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Yakub b. İshak, *el-Usul mine’l-Kâfi*, Tahran, 1388, c.I, 295.

³⁷ Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, Fedâilu’s-Sahâbe, 38.

³⁸ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c.II, 11, “*şefkat mahlukat içindir. ta’zim Allah içindir*” kısmı var.

³⁹ Bu hadis Tebuk gazasına çıkıldığı zaman Ali’nin Medine de kalmasına içerlenmesi üzerine Hz. Peygamber tarafından: “*Sen bana Harun’un Musa’ya olan yakınlığı menzilindedir, ancak benden sonra nebi gelmeyecek*”, şeklinde söylenmiştir. Bk., Buhari, *es-Sahîh*, Fedâilu’s-Sahâbe, 10; İbn-i Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, Beyrut, 1328, c.II, 509.

kanımdır, cismin cismimdir, ruhun ruhumdur.”⁴⁰ Sahabeden birisi hasetle sordu ki: “Ya Rasulallah, siz mübarek gömleğinizi çıkarın biz dahi görelim.” Rasul (sav) mübarek teninden gömleği çıkardı, cümlesi gördüler ki velînin ve nebînin cismi ikisinin bir olmuş idi. Dediler ki: “Saddık ya Rasulallah”. Tekrar mübarek gömleğini giydi”⁴¹

Sonra Hz. Peygamber Ali'nin yüzüne baktı ve, “*Ey Ali, her nebinin vasîsi ve vârisi vardır. Sen de benim vasî ve vârisimsin. Ümmetimin kâimi (idarecisi) makamındasın. Ben Peygamberlerin sonuncusuyum, sen Emiru'l-Mü'minin ve İmam'ül-Müttakîn'sin. Seni ancak halis mü'minler sever, sana ancak şakî münafiklar düşmanlık eder.*”⁴² buyurdu. Sonra ashaba dönüp: “*Ey ashabım, nübüvvet ve risalet bende hatm oldu. Şimdiden sonra imamet ve velâyet zamanıdır. Efdalü'l-Enbiyâ benim, Efdalü'l-Evliya, Ali'dir,*” buyurdu. Ashabın hepsi, Ali'yi tebrik etti. Ömer (ra): “Kutlu olsun, kutlu olsun ey Ali, benim ve erkek kadın bütün mü'minlerin mevlası oldun” diye Ali'yi tebrik etti.

Gadîr Hûm olayı büyük ölçüde Şîî kaynaklıdır.⁴³ Olayın XV-XVI. asırlarda yazıldığı bilinen Seyyid Hüseyin ve Razavî Fütüvvetnâmelerinde yer alması Anadolu'daki Safevî-İmâmiyye Şîîliğinin tesirlerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bununla birlikte gerek Fütüvvetnâmelerde anlatılan, gerek Alevî-Bektâşî kaynaklarında yer alan şekliyle Hz. Ali'nin imâmeti, devlet reisliğinin ötesinde manevî bir imâmet olarak algılanmış, pek çok tarikatta olduğu gibi Hz. Ali, Ahi ve Alevî-Bektâşî yollarının pîri olarak kabul edilmiştir. Bu kabulleniş biçimini "mufaddıla Şîîliği" veya "tasavvufî Şîîlik" olarak nitelendirmek mümkündür.⁴⁴ Yani, onlar ilk üç halifeye ta'n etmez, onları zulüm ve gasp ile suçlamaz, bilakis onların fazilet ve üstünlüklerini kabul eder ve fakat fazilet ve silsile bakımından Hz. Ali'yi daha öne geçirirler.* Nitekim Gölpınarlı da fütüvvet ehlinde İmâmiyye-

⁴⁰ Hadis kaynaklarında böyle bir rivayeti bulamadık.

⁴¹ "Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", 80-81; *Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sâdık*, v. 13b; *Fütüvvetnâme*, Millet Ktb., Şer'iyye 900, v. 2b-3a.

⁴² Hadisin, “*Seni ancak halis mü'minler sever, sana ancak şakî münafiklar buğzeder*”, kısmını Tirmizî tahrir etmiştir. Bk., İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, c.II, 509.

⁴³ Bk., Kuleynî, *el-Kâfî*, I, 289; M.R. el-Muzaffer, *Şîa İnançları*, çev. A. Gölpınarlı, 2. baskı, Duisburg, 1992, 74-75. Olay Sünnî hadis kaynaklarından sadece Müslim'in *es-Sahîh*'inde yer alır. Bk., Fedâilu's-Sahâbe, 38. Bu rivayetle ilgili geniş bir değerlendirme için bk., Cemal Sofuoğlu, “Gadîr-i Hum Meselesi” *AÜİFD*, c. XXVI, Ankara 1983, 464-467.

⁴⁴ N. Çağatay -İ. A. Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 1965 50; Y. Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul 1987, 114-116.

* Bununla birlikte Safevî tesirinin ve Sünnî-Alevî zıtlaşmasının yoğun olarak hissedildiği zümrelerde Şîa'ya benzer şekilde sahabeden teberî söz konusudur.

İsnâaşeriyye Şîliği adına on iki imamın isminden başka bir şey olmadığını, itiraf etmektedir.⁴⁵ Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin aynı giysi altında tek vücut olduktan sonra Hz. Peygamber'in "Etin etimdir..." buyurması ifade ediliş itibarıyla tamamen menkıbevî olmasına rağmen "Lahmike lahmî" sırrı⁴⁶ olarak, Alevî-Bektâşî çevresinde vahdet-i vücud ve nûr-ı Muhammedî anlayışı içinde pek yadırganmaksızın benimsenmiş ve nesilden nesile anlatıla gelmiştir.

Fütüvvetnâmelerde Hz. Peygamber zamanındaki olaylar anlatılırken dört halifenin dışındaki sahabelerden ismen anılanlar olmuştur. Bunlar arasında Selman-ı Farisî ayrı bir yere sahiptir. Selman belî Hz. Ali tarafından bağlanan, kendisine fütüvvet icazeti verilen ilk kişi ve berberlerin pîri olarak kabul edilir.⁴⁷ Fütüvvet geleneğinde Hz. Ali'nin on yedi kişinin belini bağlama olgusu "onyedi kemerbeste" olarak Alevîlik ve Bektâşîlikte aynen yer almış ve benimsenmiştir.⁴⁸ Selman'ın saygınlığı, genellikle onun Peygamber ailesine hizmet etmesi, Ehl-i Beyt'ten sayılması* ve İranlı oluşuna bağlı olarak Şîa arasında popülaritesinin yaygınlığı ile izah edilir.⁴⁹ Biz olaya Türk dinî tarihi açısından farklı bir yorum getirmeye çalışacağız. Bir Osmanlı tarihinde şöyle bir anekdot yer alır: "*Cümle doksan bin asker idi... Oğuz-Yolunca bunlar, bir Tâife idi; Bayındır-Khan'un askeri idi. Bizüm Peygamberimiz dünyaya gelmezden mukaddem bunlar, kırk yıl Gürcistan keferesiyle ceng-cidal edüp, Tokuz-Tümen Gürcistan Beğlerinden kharac aldılar. Peygamberimiz gelip, İslâmlık yayılmaya başlayınca, Bayındır Khan'ın timsâli, onu rüyasında görüp, 'iman getirdikten sonra', üç Beği'ni Mekke'ye Elçi gönderüp, o'na ümmet olduğunu bildürdi. Peygamberimiz, Selmân Farisî'yi, İslâm'ın esaslarını ona öğretmek üzere, bu elçilerle gönderdi. Selmân da, bu işini bitirince Dede Korkud'u içlerine Şeykh dikdi*".⁵⁰

⁴⁵ Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", *İÜİFM*, Nu:1-4, 1949-1950, 59.

⁴⁶ Bk., *Buyruk*, 11.

⁴⁷ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Süleymaniye Ktb., İzmir 337, v. 6 a-11 b; Beyazıt Ktb., Veliyyüddin Ef. 3225, v. 55 a; Süleymaniye Ktb, Hacı Mahmud 2532/3, v. 64 a-65 b.

⁴⁸ On yedi kemerbestenin adları için bk. Oytam, *Bektaşîliğin İçyüzü*, 306-308; Esat Korkmaz, *Alevîlik-Bektâşîlik Sözlüğü*, İstanbul 1993, 280.

* "Selmân bizden, ehl-i beyttendir" şeklinde hadisçiler tarafından zayıf kabul edilen bir rivayet vardır. Bk., Hakîm en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, III, 598.

⁴⁹ Bk., G. Levi Della Vida, "Selmân al-Fârisî", *İA*, X, 458; Louis, Massignon, "Salman Pâk et les Premices Spirituelles de l'İslam İranien", *Opera Minora*, Lübnan 1963, II, 463.

⁵⁰ Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, 2. baskı, Ankara 1992, 213, (*Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-i Cihân*'dan naklen)

Selman'ın Türklere İslâm'ı öğreten ilk kişi olarak gösterildiği bu rivayet, Şeref Han'ın Kürtlerin menşe'i ile ilgili naklettiği menkıbeyle benzerlik gösterdiği gibi⁵¹ tarihî vakıalara da uygundur. Gerçekten de tarihî kayıtlar Türklerin VI. asırda Anadolu'da göründüklerini ve daha sonra gelen Hazar Türklerinin bölgedeki hakimiyetini haber verir.⁵² Diğer taraftan İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre, Bâbu'l-Ebvâb'ı feth eden Abdurrahman b. Rabîa bölgede yapılan bir çarpışmada şehid olmuş sancağı kardeşi Selmân b. Rabîa almış, bir müddet daha cihad ve fetih hareketlerine devam ettikten sonra ordusuyla geri dönmüştür.⁵³ Rivayete göre Müslümanların Demir Kapı geçidini korkusuzca geçip topraklarına saldırmaları Türkler tarafından hayret ve şaşkınlıkla izlenmişti. Nitekim Abdurrahman'ın mezarı sonraları yağmur duası için kullanılır olmuştur. Kanaatimize göre Selmân adının Türkler arasındaki şöhreti de bu olaylarla ilgilidir. Ancak zaman bu adı, daha meşhur olan Selmân-ı Fârisî'yle özdeşleştirmiştir. Böylece Selmân Hz. Ali'ye yakınlığının da etkisiyle fütüvvet ehline meslek pîri sayılmış ve Alevî ananesindeki "Kırklar Meclisinde" kendisine nakîb rolü verilerek takdis edilmiştir.*

Tasavvufî bir formda Hz. Ali'yi seven, onu pîr ve mürşid olarak kabul eden Ahiler ve Alevî-Bektaşîler, yol silsilelerini onun oğulları vasıtasıyla devam ettirir ve çoğu kere kendi dede ve babalarını seyyid olarak kabul ederler. Böylece Şîlikte gördüğümüz on iki imam inancının benzerine bu zümrelerde de rastlarız.

Seyyid Hüseyin'in eserinden sonraki Fütüvvetnâmelerde ve Alevî-Bektaşî geleneğinde görülen bir inanç motifi de on iki imam inancıdır. On iki imam Hz. Muhammed (sav)'den sonra imâmet makamına geldiklerine inanılan velâyet sahibi kişilerdir. Bunlar sırasıyla Hz. Ali (40/660), Hz. Hasan (49/669), Hz. Hüseyin (61/680), Ali Zeyne'l-Âbidîn (94/712), Muhammed Bâkır (114/732), Cafer-i Sâdık (148/765), Musa Kâzım

⁵¹ Şeref Han, *Şerefnâme*, çev. M.A. Avni, Kahire 1962, I,16.

⁵² Bu konuda bk. Z. Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, 3.baskı, İstanbul 1971, 170-178; Nejat Birdoğan, "Tahtacıların Dünü", *I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo-Kültürel Yapısı Tahtacılar Sempozyum Bildirileri 26-27 Nisan 1993 Antalya*, Ankara 1993, 10-13.

⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, red. M. Tulum, İstanbul 1987, III, 33 vd. (H.32 yılı olayları).

* Selman-ı Fârisîyle ilgili böyle uzun bir açıklama getirmemizin nedeni, günümüzde Arap Alevîliği de denilen Nusayrilerdeki Selman'ın takdisiyle Anadolu Alevîleri arasında benzerlikler kurma gayretlerinin boş bir çaba olduğunu göstermektir. Konunun Nusayrilik boyutunda, onların kapalı bir toplum yapısına sahip olmaları ve diğer Şîî fırkalardan farklı olarak sistemli bir dâilîk faaliyetinde bulunmamalarını dikkate almak gerekir. Massignon "Les Nusaryis" *Opera Minora*, II,620-621.

(183/799), Ali Rıza (203/818), Muhammed Tâki (220/835), Ali Nâki (254/868), Hasan el-Askerî (260/873) ve Muhammed Mehdî (gaybeti 260/873)'dir.

Ancak yazılı metinlerde ve duâlarda on iki imam ile birlikte on dört masum da zikredilmektedir.⁵⁴ On iki imam ve on dört masumun birlikte zikredilmesi, fütüvvet ehli ve Alevî-Bektâşîlerdeki anlayışın İsnâaşeriyye şîliğinde farklı olduğunu göstermektedir. Çünkü on dört masum İsnâaşeriyye mezhebinde on iki imama Hz. Muhammed ve Hz. Fatıma'nın ilave edilmesinden ibarettir.⁵⁵ Yani, on iki imam on dört masumun içindedir. Oysa Anadolu tasavvuf geleneğinde on dört masum, on iki imamdan farklı kişilerdir. Kendine özgü bir yapıda teşekkül eden Anadolu tasavvuf geleneği içinde oluşan on dört masum inancı, fütüvvet ehli, Bektâşîlik, Alevîlik, Rifâîlik, Kâdirîlik gibi zümreler içinde tekrarlanıp kabul görmüştür. On dört masum, on iki imamdan bazılarının bulûğ çağına gelmeden şehit edilmiş olduğuna inanılan (çoğu muhayyel, tarihi hakikatleri bulunmayan) çocuklarından ibarettir. Bu şekliyle masumiyet inancı Kitâbî itikada uygun olarak rasyonalize edilmiştir. Alevî-Bektâşî kaynaklarında on dört masumun isimleri şöyle sıralanır.

1. Hz. Ali'nin oğlu Muhammed Ekber,
2. Hz. Hasan'nın oğlu Abdullah,
3. Hz. Hüseyin'in oğlu Abdullah,
4. Hz. Hüseyin'in oğlu Kasım,
5. Ali Zeyne'l-Abidîn'in oğlu Hüseyin,
6. Ali Zeyne'l-Abidin'in oğlu Kasım,
7. Muhammed Bakır'ın oğlu Aliyyü'l-Aftar,
8. Ca'fer-i Sadık'ın oğlu Abdullah-ı Asgar,
9. Ca'fer-i Sadık'ın oğlu Yahya-i Hadi,
10. Musa Kazım'ın oğlu Salih,
11. Musa Kazım'ın oğlu Tayyib,
12. Muhammed Taki'nin oğlu Ca'fer-i Tahir,
13. Ali Nâki'nin oğlu Ca'fer,
14. Ali Nâki'nin oğlu Kasım.⁵⁶

Öndört masumla ilgili bu farklı inancın gelişmesinin temelinde Emevî ve Abbasî düşmanlığını görmek mümkündür. Çünkü bu çocukların şehadetinin müsebbibi olarak onlar gösterilir ve böylece bir taraftan Emevî ve Abbasîlerin ne kadar zalim ve cani oldukları vurgulanırken; öte taraftan

⁵⁴ Mesela bk., "Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", 115; *Fütüvvetnâme*, Milli Ktb; FB 396, v. 3b; *Fütüvvetnâme*, Millet Ktb, Şer'iyye 900, v. 42a-b.

⁵⁵ Bk., E.R. Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî Mezhepler Tarihi*, 159.

⁵⁶ M. Tefik Oytam, *Bektâşîliğin İç Yüzü*, 303-306; J.K. Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, 165-167.

Ehl-i Beyt ailesine karşı yapılan zulümlerin müşahhas olarak daima hafızalarda canlı kalması sağlanır.

On iki imam ve on dört masum anlayışı, fütüvvet ehli ve Alevî-Bektâşîler tarafından tevellî-teberrî inancıyla belirgin hale getirilip formalleştirilmiştir. Lügatta, birisini sevmek, saymak ve birisinden uzaklaşmak kabul etmemek manasına gelen tevellî ve teberrî ıstılahta, Hz. Muhammed (sav) ve onun Hz. Fatıma-Hz.Ali'den yürüyen soyu ile onları sevenleri sevmek; onları sevmeyenler ile, sevmeyenlerin yanında yer alanları sevmemektir.⁵⁷ Bu şekliyle tevellî ve teberrî Şîî fırkalarının çoğunda görülür.

Tevellî ve teberrî, Seyyid Hüseyin ve ondan mülhem Fütüvvetnâmelerde yer almıştır. Seyyid Hüseyin meşayih silsilesinin Hasan el-Basrî veya on iki imama yetiştiğini beyan ettikten sonra, bu on iki imama peygamberlere gösterilen muhabbetin gösterilmesi gerektiğini, onları tasdik etmeyenlerden ve onlara düşmanlık edenlerden teberrî edilmesi gerektiğini ifade ile şu ayeti delil getirir: “İşte o zaman (görecekler ki) kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve (o anda her iki taraf da) azabı görmüş, nihayet aralarındaki bağ kopup parçalanmıştır.”⁵⁸

Seyyid Hüseyin böylece delillendirdiği tevellî ve teberrî inancını sual-cevap faslında şöyle açıklar: “Tevellî ve teberrî her kişinin sülûkuna nispetle değişir. Evvelâ kavî ehlinin tevellîsi emr-i ma'ruf, teberrîsi nehy-i münkerdir. İkinci fiil ehlinin tevellîsi yek-cihetliktir. Yani Âl-i Muhammed Ali eteğine yapışmış, hâlis, muhlis olanla birliğe yetişmiştir. Teberrîsi Muhammed Ali vasiyyetin benimseyip onlara düşmanlık edenlere, düşman olmaktır. Hal ehlinin tevellîsi rızâ-yı Hakk'a ve vuslat-ı Hakk'adır, teberrîsi mâsivallah'dandır, hatta kendi nefsinden de uzaklaşmaktır.”⁵⁹ Bu kabul aynen Alevî-Bektâşîler tarafından da benimsenmiştir.⁶⁰

Görüldüğü gibi burada tevellî ve teberrî anlayışı tasavvufî bir mana da ilave edilerek daha kapsamlı hale getirilmiştir. Diğer taraftan Fütüvvetnâmelerde Şîa'da olduğu gibi Ehl-i Beyt muhalifi kabul edilen sahabenin lanetlenmesi söz konusu değildir. Ancak XVI. asırdan itibaren Safevî Şîîliğinin tesiri oranında Alevî-Bektâşî geleneğinde ve literatüründe Sünnîliğin Emevî taraftarlığı gibi algılanmasının bir sonucu olarak Muaviye, Yezid ve Emevîlerin lanetlenmesine dair tavra rastlanmaktadır.

⁵⁷ E. Korkmaz, *Alevî-Bektâşî Sözlüğü*, 348, 356.

⁵⁸ KK, II/166; "Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", 88.

⁵⁹ "Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", 116-117. Ayrıca bk., *Fütüvvetnâme*, Milli Ktb., A 4225, 39.

⁶⁰ Cavit Sunar, *Melâmilik ve Bektâşîlik*, Ankara, 1975, 106.

Sonuç ve Değerlendirme

Ahiler ile Alevî-Bektâşîler arasında merasim ve âdap bakımından benzerlikler olduğu gibi inanç unsurları ve motifleri bakımından da benzerlikler bulunduğu görülmektedir. Her iki zümrede de görülen dört kapı anlayışının ilk kapısı olan şeriat kapısı, Kitâbî din anlayışına uygun iman ve ibadet unsurlarıyla doldurulmuştur. Allah inancı özellikle Alevî-Bektaşîlikte melâmetî bir tavır ve vahdet-i vücûdçu bir kabulle sevgi ve merhamet duygularını ön plana çıkararak, kendilerini Allah ile hemhâl gören samimi ifadelerle dile getirilmiştir. Bu bağlamda ahiretle ilgili inanç motiflerinde, cehennem ateşinden korkmak yerine Allah'ın rahmetinin genişliğiyle onun sevgi ve şefkatine nail olmayı uman ve bekleyen zihniyet vurgulanmış, halkı Allah'ın azabıyla korkutan vaizler de kınanmıştır. Bununla birlikte günümüzde Alevî-Bektâşî yazarları arasında inanç ve ibadetlerle ilgili kabuller konusunda oldukça farklı kabul ve açıklamaların yer alması, asırların konuyu nasıl değişime uğrattığını göstermektedir.

Gerek Ahilerde gerekse Alevî-Bektâşîlerde Hz. Peygamber'in ashabına yeri geldikçe işaret edilse de, Hz. Ali bunlar arasında ayrı bir yere sahiptir. Çünkü Hz. Ali mürşid konumundadır ve tarikat piri olarak kabul edilir. İsnâaşeriyye Şîasında Hz. Ali'nin imâmetine dair ileri sürülen deliller burada sadece manevî önderlik anlamında kullanılarak, tasavvufî bir anlayışla, Hz. Ali'nin velâyetine vurgu yapılır. Selman Fârisî, Hz. Ali'nin yoldaşı olmasından dolayı saygın bir yere sahiptir. Ancak Selman'la ilgili inanç motiflerinin arka planında Türklerin İslamlaşmasıyla ilgili menkıbevî bir boyut vardır.

Hz. Ali sevgisine bağlı olarak kabul edilen on iki imam ve on dört masum motiflerinde ve tevellî-teberrî anlayışında Ahiler ve Alevî-Bektâşîler, İsnâaşeriyye Şîliğinden farklı nev'i şahıslarına münhasır Kitâbî dine uygun bir tavra sahip olmuşlardır. Bununla birlikte konuyla ilgili metinlerde, XV. asrın ikinci yarısından itibaren, nispeten Safevî Şîliğinin tesirlerini gözlemlemek mümkündür.

Özet

Ahilik gerek kurumsal ilişkiler itibarıyla, gerek inanç motifleri bakımından, gerekse merasim erkan ve adabı açısından daha sonra Alevîliği teşkil edecek zümreleri kesin olarak etkilemiş ve onlara prototip oluşturmuştur. Bu makalede, Ahilik-Bektâşîlik ilişkisi, inanç ve ibadet unsurları açısından ele alınarak benzer motifler tespit edilmeye çalışılacaktır.